Epik tur va uning asosiy xususiyatlari

Alfraganus universiteti

Jo`rayeva Zilola Mirobit qizi

Ilmiy rahbar: v.b.dot.PhD **Raximjanov Masrur Nugmanovich**

Annotatsiya: Mazkur tezisda epik tur adabiyotning mohiyati, uning asosiy xususiyatlari va janrlari ilmiy asosda yoritilgan. Epik asarlarda voqealar keng ko‘lamda, ob’ektiv tasvir orqali ifodalanishi, syujet, kompozitsiya va personajlar tizimining o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, roman, qissa va hikoya janrlarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari misollar asosida ko‘rsatib beriladi. O‘zbek epik adabiyotining yirik namunalari, xususan, “O‘tkan kunlar” va “Alpomish” kabi asarlarning badiiy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar:epik tur, roman, qissa, hikoya, syujet, kompozitsiya, personaj, badiiy makon, badiiy zamon, muallif obrazi, tarixiy roman, o‘zbek epik adabiyoti, Alpomish, O‘tkan kunlar, epik janrlar.

Kirish. Epik tur adabiyotning uchta asosiy turidan biri bo'lib, voqea-hodisalarni ob'ektiv tarzda tasvirlash xususiyati bilan ajralib turadi. "Epik" so'zi qadimgi yunon tilidan olingan bo'lib, asl ma'nosi "so'z", "hikoya" demakdir. Epik asarlarda muallif voqealarni ko'pincha uchinchi shaxs tilidan hikoya qiladi va personajlar hayotini keng ko'lamda tasvirlaydi. Epik tur o'zining ko'lami, tasviriy imkoniyatlari va personajlar tizimining kengligi bilan lirik va dramatik turlardan farq qiladi.

Jahon adabiyotida epik asarlar qadim zamonlardan beri mavjud. Qadimgi Gretsiyaning "Iliada" va "Odisseya" dostonlari, Shumer-Akkad adabiyotining "Gilgamesh haqida doston"i, Hind adabiyotining "Mahabharata" va "Ramayana" eposlari — bularning barchasi epik tur namunasidir. O'zbek adabiyotida ham epik an'ana juda qadimiy. "Alpomish", "Manas", "Göroğli" kabi xalq eposlaridan tortib to Alisher Navoiyning "Xamsa"si va zamonaviy romanlargacha — epik tur o'zbek adabiyotining eng boy sahifalaridan birini tashkil etadi.

Epik turda muallif obrazi muhim o‘rin tutadi, chunki u voqealarni faqat hikoya qilibgina qolmay, balki ularga munosabat ham bildiradi. Epik asarlarda muallif nutqi va personajlar nutqi o‘zaro uyg‘unlashib, asarning badiiy yaxlitligini ta’minlaydi.

Epik asarlarning yana bir muhim xususiyati — badiiy zamon va makonning kengligidir. Voqealar bir necha yil, hatto o‘n yillab davom etishi va turli hududlarda kechishi mumkin. Bu esa epik turga hayotni keng ko‘lamda tasvirlash imkonini beradi.

Epik janrlar ichida epopeya (xalq eposi) alohida o‘rin tutadi. Masalan, Alpomish dostoni o‘zbek xalqining milliy g‘ururi, qahramonlik ruhi va tarixiy xotirasini ifodalovchi eng yirik epik asarlardan biridir. U og‘zaki ijod mahsuli bo‘lib, avloddan avlodga og‘zaki shaklda yetib kelgan.

Epik turning yana bir muhim ko‘rinishi — tarixiy romandir. Bunday asarlarda real tarixiy voqealar badiiy talqin asosida tasvirlanadi. Masalan, O‘tkan kunlar o‘zbek adabiyotida tarixiy roman janrining poydevorini qo‘ygan asar hisoblanadi.

Zamonaviy epik adabiyotda esa psixologizm, ichki monolog, ong oqimi kabi usullar keng

qo‘llanilmoqda. Bu usullar personajlarning ichki dunyosini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Epik tur adabiyotning boshqa turlari — lirik va dramatik tur bilan ham chambarchas bog‘liq. Ba’zi epik asarlarda lirik chekinishlar (tabiat tasviri, muallif his-tuyg‘ulari) yoki dramatik dialoglar ham uchraydi.

Epik tur o'z ichida bir qancha janrlarni birlashtiradi: epos, doston, roman, qissa, hikoya, ocherk va boshqalar. Har bir janrning o'ziga xos hajmi, tuzilishi va badiiy xususiyatlari mavjud. Roman — epik turning eng yirik va murakkab janri hisoblanib, u personajlar tizimining kengligi, voqealar miqyosi va hayotni aks ettirishdagi to'liqlik bilan ajralib turadi.

Asosiy qism. Epik asarning asosiy tuziliy elementlari qatoriga syujet, kompozitsiya, personajlar tizimi, muallif obrazi va badiiy zamon-makon kiradi. Syujet — asardagi voqealar zanjiri bo'lib, u bosh konflikt atrofida shakllanadi. Kompozitsiya esa asarning qurilish tartibi, ya'ni qismlari va elementlarining o'zaro bog'liqligi va joylashuvidir.

Roman janri haqida gapirganda, avvalo uning tarixiy rivojlanishini eslatib o'tish joiz. Roman O'rta asrlarda Yevropada shakllana boshladi va "roman" atamasi dastlab roman tillarida (frantsuz, ispan va boshqalarda) yozilgan asarlarga nisbatan ishlatilgan. XVII-XVIII asrlarda roman janri shiddat bilan rivojlandi: Daniel Defoning "Robinson Kruzo" (1719), Samuel Richardsonning "Pamela" (1740) kabi asarlar roman janrining shakllanishiga muhim hissa qo'shdi. XIX asrda Lev Tolstoy, Fyodor Dostoyevskiy, Honoré de Balzak kabi yozuvchilar romanni yangi badiiy cho'qqilarga ko'tardi.

O'zbek romanchiligining shakllanishi XX asr boshiga to'g'ri keladi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" (1925) va "Mehrobdan chayon" (1929) romanlari o'zbek romanchiligining dastlabki klassik namunalari hisoblanadi. "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyotida birinchi roman sifatida tan olinib, milliy tarixga murojaat va an'anaviy o'zbek hayotining boy panoramasini taqdim etishi bilan ajralib turadi. Roman baş qahramoni Otabek va Kumush o'rtasidagi muhabbat tasviri orqali XIX asr o'zbek jamiyatining ijtimoiy-madaniy hayoti yorqin aks ettiriladi.

Hikoya janri epik turning qisqa shakllaridan biri bo'lib, unga mahalliylik, bir voqea chizig'iga urg'u berish va az sonli personajlar xosdir. Abdulla Qahhor o'zbek hikoyanavisligining buyuk ustasi sifatida tan olinadi. Uning "Sarob", "Sinchalak", "Dahshat" kabi hikoyalari o'zbek hikoyachiligining oltin fondiga kiradi. "Qo'shchinor chiroqlari" romani esa kolxoz hayotini tasvirlab, o'z davri uchun muhim ijtimoiy asar hisoblanadi.

Qissa janri roman bilan hikoya o'rtasida turuvchi epik janr hisoblanadi. Unga ham hikoyadan kengroq, romandan esa tor ko'lam xosdir. Said Ahmad, Shukur Xolmirzayev, Ulmas Umarbekov kabi yozuvchilar o'zbek qissachiligini rivojlantirishda katta o'rin tutdi. Shukur Xolmirzayevning "Gul va o'roq" qissasi o'z psixologik chuqurligi va lirik-falsafiy kayfiyati bilan alohida ajralib turadi.

Xulosa

Epik tur adabiyotning hayotni keng va to'liq aks ettirishdagi eng imkoniyatli turi hisoblanadi. Roman, qissa va hikoya janrlari orqali jamiyat hayotining har qirrasini, inson ruhiyatining eng nozik jihatlarini ko'rsatish mumkin. O'zbek epik adabiyoti Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, Oybek, G'ayrat, Pirimqul Qodirov kabi buyuk iste'dodlar sa'y-harakatlari bilan jahon adabiyoti darajasiga ko'tarildi. Epik turni chuqur o'rganish adabiyot nazariyasidagi eng muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. — Toshkent: G'afur G'ulom, 1988.

2. Qahhor A. Asarlar to'plami. 5 jildlik. — Toshkent: Adabiyot va san'at, 1987.
3. Mirzayev T. Alpomish dostoni. — Toshkent: Fan, 1968.
4. Sobirov B. O'zbek romanchiligining rivojlanish bosqichlari. — Toshkent: Fan, 1990.
5. Xolmirzayev Sh. Gul va o'roq. — Toshkent: Yoshgvardiya, 1970.